INTRODUCTION

MİSÂK-I MİLLÎ İZİNDE, MİLLÎ ÇIKARLAR DOĞRULTUSUNDA; ATATÜRK'ÜN DIŞ POLİTİKA ANLAYIŞINA BAKIŞLAR

IN THE WAY OF NATIONAL PACT, IN LINE WITH NATIONAL INTERESTS; VIEWS ON ATATÜRK'S FOREIGN POLICY UNDERSTANDING

Cezmi ERASLAN*

*Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-mail: cezmi.eraslan@istanbul.edu.tr

DOI: 10.26650/B/AA09.2021.009.00

ÖZ

Atatürk savaştan sonraki dış politika uygulamalarını “yurtta barış, dünyada barış” olarak tanımlamıştır. Atatürk düşüncesinde dış politika mutlaka iç politikaya dayandırılmalıdır. Uzun savaş ve işgal yıllarının neticesinde yanmış yıkılmış ülkenin imarı ilk hedef olmuştur. Bütün bunları yapmak için savaştan mümkün olduğunca uzak durmaya çalışmıştır. Ancak savaştan uzak durmak demek milli haklardan vaz geçmek anlamında değildir. Ülkesinin askeri ve ekonomik sınırlarını bilerek gerçekçi bir dış politika uyguladı. Dünya gelişmelerini yakından takip ederek, uluslararası paktlara katıldı. Dünya ve bölge gelişmeleriyle uyumlu olarak ikili ilişkilerde her türlü barışçı unsuru kullandı. Ülkeyi savaşa sokmadan hakların müdafaaı için diplomasinin her türünü kullanmıştır. İngilizlerin Akdeniz hâkimiyeti için Alman ve İtalyanlara mukabil, Türkiye'yi çok değerli bir müttefik olarak görmeye başlaması ve kendi safına çekmeye çalışmasını doğru değerlendirmiştir. Daima milleti en uygar seviyeye çıkarmaya çalışan Atatürk, barış içinde gelişmeye ve çağdaşlaşmaya inanan bir liderdi. Savaşı milletin isteklerinin gerçekleşmesi için kullanılabilecek son çare olarak görmüş ve devamlı değişen uluslararası gelişmelere karşı milletin menfaatini korumak üzere hazır bulunmayı temel hedef olarak saptamıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, tam bağımsızlık, revizyonizm, the Balkan Pact, self-determination

ABSTRACT

After the First World War, Atatürk defined his foreign policy activities as 'Peace at home, peace in the World'. According to Atatürk, the foreign policy should be supported by the internal policy. After long years of war, the first goal was to reconstruct the ruined country. In order to achieve this, he tried to avoid war as much as possible. However, avoiding war did not mean abandoning national rights. He implemented a realistic foreign policy, knowing his country's military and economic limits. By closely monitoring international developments in the World, he joined the multilateral pacts while he respected the status quo. He used all kinds of peaceful elements in bilateral relations in line with the world and regional developments. He used all forms of diplomacy to defend rights without bringing the country into war. He correctly assessed that the British began to see Turkey as a very valuable ally against the Germans and Italians for Mediterranean domination and tried to attract it to their ranks. Atatürk, who always tried to bring the nation to the most civilized level, was a leader who believed in peaceful development and modernization. He saw war as the last solution that could be used to fulfill the wishes of the nation. He has always set his main goal as the readiness to protect the interests of the nation against volatile international developments.

Keywords: Atatürk, complete independence, revisionism, Balkan Pact, self-determination

Extended Abstract

The Ottoman Empire, based on the balance policy for international relations during the nineteenth century, had lost her real authority on her country by signing the Armistice of Mudros on October 30, 1918. After the Armistice of Mudros, the Ottoman state and its authority continued only theoretically. The Ottoman Government and the resistant resistance movements had hoped that the principle of self-determination would be applied first.

Many staff officers in the Ottoman Army were seeking suitable conditions for military resistance. Just after the Armistice, a resistance movement in Kars, although it was loyal to the Ottoman Empire, was already establishing an independent political unit as well as the occupation of İzmir by Greek forces, showed everybody in Turkey that the resistance could only be military. The Clergymen who took into account that the Caliph were enslaved by the entente states, also began to invite people into a religious independence war.

Mustafa Kemal Pasha (Atatürk) landed in Samsun on 19th of May and united all the resistance movements in the country in one center This movement forced the Ottoman government to open the last Ottoman Assembly and made Ankara the centre of a new era.

The acceptance of the national oath that determined the principles of resistance and conditions of an honourable peace, incited the entente states' official occupation of the capital of the Ottoman Empire , then the Sultan/Caliph closed the Assembly. The opening of the National Assembly with the invitation of Mustafa Kemal became the turning point of the Turkish National Struggle and this Assembly prepared the foundations of the Turkish

Republic. The national Oath, the main guide of Mustafa Kemal and the Assembly for National Struggle were based on the self-determination principle and indivisible integrity of the Country.

The Treaty of Lausanne, finished the Turkish National Struggle, and had shown that the men whose professions were in the military could make diplomatic policies. Moreover, their realistic policies had gained successful results on the international ground as well.

The Turkish side had removed the possibility of a new war by making small compromises in the field of Law, foreign trade and the National Oath in Lausanne. Mustafa Kemal became the main character of the peace process and as the head of the National Assembly kept a balance policy between the Turkish delegation in Lausanne and the Government in Ankara.

Ataturk described his after-war policy as “peace at home, peace in the World”. The basic feature of the peaceful policy was a solution to accompany real independence. In fact, Ataturk has drawn attention to this sensitivity by saying “When we say that we want peace, everybody should know that we want complete independence”. When we looked at the areas that Ataturk cared about in his foreign policy, it is seen that he followed up protecting peacefulness and stability in the Mediterranean Sea, attributing special importance to the Black Sea and Near East.

a- The Principles of Ataturk’s Understanding of Foreign Policy Strong Foreign Policy Should Lean on and are Compatible with the Internal Policy.

Ataturk thought that, foreign policy should certainly lean on the internal policy. In foreign policy, domestic policy should be taken into account. The priority of the Republic of Turkey in the domestic policy, was to be strong and foreign policy should also emerge based on this strength inside. At the end of the long years of war, urbanization of the country, which was burned and destroyed during the Entente occupation, was the first goal of the state. These efforts began just after the Armistice of Mudros.

In order to achieve these goals, the new Turkish state had to try to keep away from war as much as possible. But keeping away from war did not mean forgetting national rights. The abolishing of some privileges given in the Treaty of Lausanne and reaching the goals mentioned in the National Oath had become the main agenda for the foreign policy of the Republic during the Ataturk era.

While the governments of the Republic were working to strengthen the inner body of the state, strictly following the worldwide developments and waited for the occurrence of

suitable conditions for the country patiently. They did not take action unless the conditions were sufficiently favorable. Based on this, the straits problem was first solved in 1936. Later, they raised the question of Sandzak (Hatay) in international politics.

Foreign Policy Should Strictly Follow Worldwide Developments and Contain Joining International Pacts

Turkey joined the Kellogg pact, which was founded under the leadership of the USA and France in 1928, and accepted the main principle of solving international conflicts with multi-sided agreements in the same year. Turkey was invited to join the League of Nations in 1932, realized the Balkan Pact in 1934 and Sadabad Pact in 1937 as her own policy success.

Foreign Policy Understanding Should be Convenient with Regional and Global Developments

Atatürk's view of foreign policy is of naturally global policy on the ground of logic and information. "We cannot imagine that we live alone in the world". He thought that it is inevitable that nations go under the rule of other nations that understand the world differently and more realistic than others.

According to him, if there are no elements such as peace, openness and good relations between nations and in the world, a nation is deprived of peace no matter what it does for itself. In this case, naturally, we should think and do everything we need, and then we will take care of the whole world.

Foreign Policy Should Know Its Place and Its Power and be Realistic

Ataturk, in contrary to the Ottoman Empire, said that the new Turkey will spend her sources just for the Turkish nation, not for inapplicable positions, loyalties and values. He said that "I warned the nation not to imagine her as if commanding the whole World, this heedlessness must not go on." The heedlessness of not knowing our place in the world and the heedlessness of not knowing the developments in the world should not continue. It is enough to haul the nation to the catastrophes. We should not maintain the same disaster consciously.

Foreign Policy Should Use Every Peaceful Instrument for Bilateral Relations

Ataturk's understanding of foreign policy was essentially peaceful, not expansionist. Ataturk said: "The gun is the last factor consisting the result extracting from power" His main goal was to be strong in terms of scientific, moral and technical aspects. Neither friendship nor

enmity is eternal in international relations. The important thing is the benefits of the nation and the country. The best example of this understanding of Atatürk was the relationship with Greece that occupied western Anatolia and Thrace from 15th of May 1919 to November 1922.

Foreign Policy Must be Coherent with The World Perspective of The Executors'

Atatürk believed that policy executors should generate policies around their sincere thoughts and must be realistic. He sincerely supported the foundation of the Balkan Pact with this view, "it must not be forgotten that no matter what state they're in right now, Balkan nations have common ancestors that came from the same blood, same ancestry from Central Asia".

b-The Essentials of Application in Atatürk's Foreign Policy Understanding

The above-mentioned essentials were successfully replicated during the process of the accession of Hatay to Turkey. All forms of diplomacy have been used in order to defend national rights without being in a war.

It was obvious that the British Empire had begun to see Turkey as an important ally corresponding with Germany and Italy and tried to win Turkey for the sovereignty of the Mediterranean Sea. This development firstly gave the possibility that the straits went under Turkish sovereignty. The British support also had brought the opportunity of acting more confident against France. At this stage, President Atatürk used the columns of the Mehmet Asım Üs, the owner and the lead writer of a daily newspaper, and very close to him. He expressed his sincere ideas and did not let the Turkish Republic be an interlocutor against France. When he used the press, he criticized governments and diplomats but cared about the national sensitivity of France. By declaring his priority as peace, he got the national benefits with diplomacy and reconciliation that could only be earned by war.

In Foreign Policy, Problems Should also be of Interest to The Nation and Act Together with The Nation

With the Hatay issue, Atatürk ensured that the entire nation dealt with this problem and learned about it. In the end, he menaced the French diplomats with waging war.

Mustafa Kemal Atatürk had carried out the national struggle and the modernization of Turkey with his nation. When the Ottoman Empire had collapsed at the end of the First World War, more than twenty new states emerged in her lands. Almost all of them had to live

under the Mandate of Entente Powers until the mid, 1900's. Only the Turkish Nation under the leadership of Atatürk could form an independent state and become modernized in a very short time. In fifteen years', Turkey became an active regional power that gave direction to its region with pacts. This result is indisputable evidence of the success of foreign and internal policies.

Atatürk succeeded in creating a regional power from a collapsed state and a nation on the edge of oppression in fifteen years' which is a very short time for a nation's life.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin köklü iç ve dış politika değişikliklerine gittiği 1880'li yılların Atatürk kuşağı, devletin yıkılışına şahit olurken adeta küllerinden yeni bir devlet inşa etmişti. Uzun süren askeri ve kültürel değişim çabalarından sonra 19. asırda idari değişiklikleri birbiri ardınca istemli ve istemsiz hayata geçiren Osmanlı Devleti; Tanzimat, Islahat ve Meşrutiyet devirlerini bütün tebaasını bir arada tutmak ve sınırlarını korumak amacına yöneltmişti. 1877-1878 Savaşı'nın yıkımının ortaya çıkardığı manzara, devleti İslam birliği politikası uygulamaya yöneltti. Ülke içinde dini değerlerin, simge ve müesseselerin ön plana çıkarıldığı dünya Müslümanları ile de aynı zemin üzerinde dayanışma ruhu oluşturulmaya çalışıldığı bir dönem neredeyse I. Dünya Savaşı'na kadar devam etti (Eraslan, 2019). Bu süreçte uygulanan politikalar kesinlikle saldırgan nitelikli değildi. Zira ekonomik, askeri ve siyasi gücün dibe vurduğu bir dönemdi ve duygusal zeminde birlik arayışı vardı. Fikri zeminde milletin hâkimiyeti vurgulanıyor, anayasal düzenlemelerle geçici de olsa hayata geçiriliyordu. Osmanlı Devlet Başkanı'nın aynı zamanda "halife" sıfatını taşıması bu politikaya meşruiyet kazandırıyor. Sultan II. Abdülhamid döneminin İslamcı politikası, padişahın 1909 yılında tahttan indirilmesine kadar sürdü. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin perde gerisinden yönetiminde ise gerektiğinde hatırlanan ve vurgu yapılan bir araç haline geldi.

Trablusgarp ve Balkan savaşlarında İslam dünyasından gelen yardımlar politikanın bir yönüyle başarılı yürütüldüğünün işaretiydi. Ancak savaşa girişte ilan edilen cihad fetvası, İslamcı politikanın savaşçı bir potansiyelinin ve niteliğinin olmadığını gösterdi. Savaş, milletin ve devletin bütün gayretine karşın kaybedildi. Neticede imzalanan Mondros Mütarekesi Osmanlı Devleti'nin sonu oldu.

A. Mütareke Döneminde Dış Politika

Bütün bu süreçlerden çıkardığı dersler Mustafa Kemal Paşa'nın ve kadrosunun dış politika anlayışının şekillenmesinde önemli yer tutmuştur. Mütareke döneminde yaşananlar iki yönlü etkiye sahiptir. Öncelikle halkın dönemin meşru ilkelerine göre mücadeleye girişi kesim için ümit verici olmuştur.

Diğer tarafta işgaller karşısında hükümetin sivil kanadı ve padişahın teslimiyetçi tavrı ise tepki toplamıştır. 'Galip kuvvetlere karşı konulamaz' peşin kabulü hanedanın dönemini fiilen bitirmiştir. Bilhassa 15 Mayıs 1919'daki İzmir'in işgali dönüm noktası olmuştur. Altı saat süren işgalde Osmanlı askeri ve sivil makamları insanlık dışı her türlü şiddete maruz kalmıştır. Buna mukabil İçişleri Bakanlığı, valiliklere gönderdiği genelgede: "Valilik önünde bayrağımız dalgalanıyor, hâkimiyetimiz devam ediyor. Endişeye mahal yok!" diyebilmiştir.

Başkent İstanbul'un aydın kesimi Türk Ocakları etrafında organize olmuş, Fatih, Kadıköy ve Sultanahmet Mitinglerini yaparak özgürlük isteğini bütün dünyaya duyurma gayreti içine girmiştir. Dönemin Dâhiliye Vekili Ali Kemal Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'daki faaliyetlerini “dönemi yanlış okumak” şeklinde değerlendirirken İngiliz makamlarının talep ve ısrarı üzerine azledildiğini valilere gönderdiği bir tamimle duyurmaktan rahatsız olmamıştır (BOA, DH. ŞFR, 100/174 için bkz.: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Neşriyatı, 2003, s. 42). Mütareke döneminin en fazla sadrazamlık yapmış ismi Damat Ferid Paşa, Mondros Mütarekesi görüşmelerine devleti temsilen gitmek istemiştir. Padişah Vahdettin eniştesine desteğini, onun “Devletin tamamiyet-i mülkiyesi üzerine mütareke akdini kabul ettiremez ise hemen bir sefîne-i harbiye isteyip doğruca Londra'ya azimet ve İngiltere kralı ile mülakat edip baba dostluğunu hatırlatarak isteklerini kabul ettireceği” ümidine dayandırmaktaydı (Türkgeldi, 1984, s. 154). Bu örneklerden hareketle merkezi yönetimin halkın gerisinde kaldığını tespit etmek mümkün görünmektedir.

Büyük şair Yahya Kemal Beyatlı'nın “Mevc urmada râyetim cebelde, / Urmaktaysa demek, benim bu belde” (Beyatlı, 1985, s. 49). beytinde ifadesini bulan şekli hâkimiyet anlayışını yaklaşık bir asırdır devam ettikten sonra toplumun sivil ve asker önderleri iradeyi ellerine almak suretiyle bitirmişlerdir. Nitekim Denizli Müftüsü Ahmed Hulusi Efendi, İzmir'de yaşananları öğrendikten sonra halifenin esir olduğu gerçeğini tespit etmiştir. Bu tespitten hareketle Müslüman vatandaşları “cihad”a davet ederek fiilen Osmanlı padişah halifesinin de hükmünün bittiğini göstermiştir (Köstüklü, 1990).

Mütareke haftası içinde teşkilatlanabilen milli direniş anlayışı ise yeni dönemin temelini teşkil edecektir. Sivil toplumun önderleri eliyle ortaya çıkarılan bu kolektif bilinç dolayısıyla haklı olarak süreç “yerel kongreler iktidarı” olarak adlandırılmıştır (Tanör, 2016).

Bu dönem politikaları bir yandan iç politik dengeleri gözetmekte diğer yandan İtilaf Devletleri'ne karşı bir müttefik bulmak hedefine kilitlenmektedir. Bulunan müttefik Bolşevik Rusya idaresi olacaktır. Şartların zorladığı bu ittifak sürecinde Mustafa Kemal Paşa, Sovyetlerin yoğun devrim ihracı heyecanıyla uğraşmak zorunda kalacaktır. Yakın mesai arkadaşlarının da desteğiyle kalıcı hasarlar olmadan bu sürecin atlatıldığını söyleyebiliriz.

1. Millî Hâkimiyet Kavramı Altında Siyaset

19 Mayıs 1919'da başlayan Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele'nin liderliğini ele alma süreci, milli meclisin kurulması ve millet adına karar vermesi hedefine kilitlenmişti. 12 Ocak 1920'de toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kabul edilen Misâk-ı Millî ise mücadelenin bayrağı olmuştur. Temelde Türk-İslam çoğunluğun yaşadığı yerlerin bütünlü-

ğüne ve orada yaşayan insanların kararına yönelik self determinasyon ilkesine ve karşılıklılık anlayışına dayanan belge, mütareke dönemi Türkiye’si için anayasa mahiyetinde olmuştur. Dönemin egemenleri tarafından düzenlenen sistemin belirleyici ilkesi olan self determinasyon ilkesi, Osmanlı Devleti’nden ayrılmak için mücadeleye girişen Müslüman unsurlar için de aynen kabul edilmiştir. 23 Nisan 1920 tarihinde açılan Büyük Millet Meclisi’nin İstanbul karşısındaki sıkıntılı pozisyonu, 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr anlaşması ile yeni bir döneme evrilmiştir. Zira Osmanlı Devleti’nin bitişini simgeleyen bu antlaşmanın padişahın onayı ile imzalanması, Anadolu’ya katılan muhafazakâr kesimin içindeki saltanat-hilafet bağlılığını önemli ölçüde tartışılabilir hale getirmiştir.

Millî Mücadele sırasında önce ortak düşmanlara karşı paydaş aranmıştı. Daha meclisin toplandığının ertesi günü Bolşevik lider Lenin’e bir mektup gönderilerek ortak düşmana karşı işbirliği zemininde münasebetler başlatılmıştı. Kafkas cumhuriyetleri ve Bolşevik Rusya ile yapılan antlaşmalarda doğu sınırı emniyet altına alınmıştı. Burada Doğu Cephesi Komutanı Kazım (Karabekir) Paşa’nın imzaladığı 3 Aralık 1920 tarihli Gümrü Antlaşması, TBMM Hükümeti’nin ilk başarısı oldu. Bu ilk adımı Moskova ve Kars Antlaşmaları takip etti. Sonraki hamle rakip bloğu bölmektir. Londra Konferansı’nda Bekir Sami Bey’in yetkisi olmadığı halde yaptığı temaslarda İtilaf Devletleri’nin belli ayrıcalıklarla ayrı ayrı antlaşmalar imzalamaya hazır olduğu görülmüştü. Her ne kadar bu girişim kendisinin Dışişleri Bakanlığı’ndan alınmasına neden olmuşsa da bundan sonraki politikanın tayininde yol gösterici olduğu şüphesizdir. Nitekim Adana-Tarsus-Mersin demiryolu hattı ve Sancak konusunda verilen tavizlere rağmen Sakarya Meydan Muharebesi’ndeki başarıdan sonra imzalanabilen Ankara İtilafnamesi, Fransa-İngiltere bloğunu parçalamıştır. Bundan sonra da Ali Fethi (Okyar) Bey’i İngiltere’ye gönderen TBMM Hükümeti, daha fazla savaşımadan barışa ulaşmayı ümit etmişti. Mustafa Kemal Paşa, bu durumu 4 Ekim 1922 günü Büyük Millet Meclisi’nde şöyle izah ediyordu: “Bütün milletimizin ve onun hakiki mümessillerinden mürekkep olan meclisimizin şıarı kan dökmeden makas-ı milliyemizin istihali olduğunu pek güzel anlıyordum” (Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, I, 1997, s. 266). Mustafa Kemal Paşa, orduyu kullanıp kan dökmeden meseleyi sulh yoluyla çözmeyi bir görev olarak gördüklerini ve gereken bütün siyasi teşebbüsleri yaptıklarını ifade etmektedir. Bu amaçla gönderilen Fethi Bey, Londra’da ve diğer büyük devletler başkentlerinde bütün yetkili siyasilere görüşmek ve sulh tesisi için her şeyi yapmak için tam yetkili idi (Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, I, 1997, s. 266). Ancak İngiliz yetkililer bunu bir zaaf alameti olarak değerlendirdikleri için anlaşmaya yanaşmamışlardı. Dolayısıyla TBMM Hükümeti hayat hakkı için mutlaka savaşmak gerektiğini tecrübe etmiş oldu. İtilaf güçlerinin müdahalesinden çekinildiği için baskın tarzında hazırlanan ve dış

dünyaya duyurulmadan başlatılan Büyük Taarruz ve Başkumandan Meydan Muharebesi ile on yıllık savaşın askeri kısmı tamamlanmıştı¹ (Oran, 2002, s. 48).

2. Subayların Diploması Stajı Dönemi

Doğu Cephesi'nde Kazım Karabekir'in Gümrü Antlaşması'nı imzalamasından sonra ateşkes için Mudanya'da yapılan görüşmelerde Türk tarafı yine askerler üzerinden işlerini yürütecektir. 11 Ekim 1922 tarihli Mudanya Mütarekesi görüşmeleri, Anadolu'yu üç yıldır kasıp kavuran Yunan işgalinin aslında vekâleten olduğunu, asıl muhatabın İngiltere, Fransa ve İtalya olduğunu gösterdi. Zira İsmet (İnönü) Paşa başkanlığında Asım (Gündüz) Paşa ve Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey'den oluşan Türk heyeti, görüşmelerde karşılarında İngiliz işgal orduları kumandanı General Harrington, İtalyan General Monbelli ve Fransız General Charpy'yi muhataplar olarak buldular. Franklen Bouillon da resmî sıfatı olmadan görüşmelere katılıyordu. Mudanya'ya gelen Yunan generaller ise görüşmelere katılmadılar (Eyyüpoğlu, 2002; Eraslan, 2005, s. 356-358).

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ateşkesin hemen ardından ülke ve toplumu derleyip toplamaya ülke genelinde üretimi artırmaya odaklanan girişimleri aslında bundan sonraki sürecin iç ve dış politikasındaki öncelikleri de göstermekteydi. Türkiye'nin önceliği kendi insanlarının temel ve acil ihtiyaçlarını karşılamaktı. Mümkün olduğu ölçüde savaştan ve çatışmadan uzak durmak ve içerideki meseleleri halletmeye çalışmak en önemli politikaydı.

İstiklal Harbi'ni sonlandıran Lozan Barış Antlaşması mesleği askerlik olanların da diploması yapabileceklerini gösterdi. Üstelik gerçekçi, ayakları yere basan bir politika mevcut şartlarda başarılı sonuçlar aldı. Lozan'da dış ticaret ve hukuk alanlarında bir süre devam edecek kapitülasyonlar ve Misâk-ı Millî'den az da olsa tavizler verilerek yeniden savaş ihtimali ortadan kaldırıldı. Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM Başkanı sıfatıyla hükümet ve Lozan'daki delegasyon arasında takip ettiği dengeleme siyaseti, antlaşmanın imzalanmasına kadar giden sürecin ana karakteri olmuştu. Zira Rauf (Orbay) Bey başkanlığındaki hükümet, idealize edilen misakın şartlarını tartışmaya kaparken, fiilen diploması sahasındaki İsmet (İnönü) Paşa dünyanın tecrübeli diplomatları karşısında sıkıntılı dönemler geçiriyordu. Ülkenin savaşta devam edemeyecek durumda olduğunu en iyi bilen yönetici sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa her ikisini de bazen destekleyerek, bazen de frenleyerek netice almayı başarmıştı.

Devletin doğu sınırı savaş meydanlarındaki mücadelenin sonucu olarak çizildi. İran sınırı ağırlıklı olarak 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması'na bağlı kaldı. Güney sınırında Hatay ve Musul

1 Mustafa Kemal önderliğindeki TBMM'nin bu başarısı Paris Barış Konferansı'nın belirlediği savaş sonrası düzene karşı başarıyla gerçekleştirilen ilk revizyonist hareket olarak da değerlendirilebilmektedir.

hariç hedefe ulaşıldı. Boğazlar, 1936 yılına kadar tam olarak egemenlik altına alınamadı. Trakya'nın ise doğusuyla yetinildi. Borçlarının yaklaşık 2/3'ü üstlenildi ve 1954 yılında sıfırlandı. Daha mücadele yıllarında toplanan eğitim ve ekonomi kongreleriyle meseleler tartışılıp yeni politikalar geliştirilerek Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temel alanlarda bağımsızlığını sağlamak konusunda ilke birliği yapıldı (Ökçün,1981; Saruhan, 2019).

B. Cumhuriyet Döneminde Barışçı ve Tam Bağımsız Dış Politikanın Fikri Esasları

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan antlaşmalarla ortaya çıkan statüyü korumak isteyen devletlere “anti-revizyonist”, kendilerine haksızlık yapıldığı düşüncesiyle durumun düzeltilmesini isteyen devletlere de “revizyonist” denmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, Misâk-ı Millî hedeflerine Lozan'da tam olarak ulaşamasa da ortaya çıkan statükoyu korumayı öncelmiştir (Armaoğlu, 1992, s. 335). Kendisini ana hatlarıyla da olsa tatmin eden barışı korumayı hedef almakla birlikte Misâk-ı Millî'de ortaya koyduğu ve ulaşamadığı hedeflerden de vazgeçmemiştir. Bu anlamda genel olarak anti-revizyonist ancak Misâk-ı Millî ekseninde revizyonist anlayışa sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Savaştan sonraki uygulamalar “yurtta barış, dünyada barış” sloganıyla tanımlanmıştır. Nitekim Atatürk de 20 Nisan 1931 seçimleri için millete hitaben yayınladığı beyannamede; “Cumhuriyet Halk Fırkasının müstakar umumi siyasetini şu kısa cümle açıkça ifadeye kâfidir zannedirim: Yurtta Sulh, Cihanda Sulh için çalışıyoruz” sözleriyle bunu ortaya koymuştur (Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s. 70-74).

Atatürk, “Sulh, milletleri refah ve saadete erıştiren en iyi yoldur. Fakat bu mefhum bir defa ele geçirilince daimî bir ihtimam ve itina ve her milletin ayrı ayrı hazırlığını ister” (Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, I, 1997, s. 430) tespiti ile barışı korumak için her devletin karşılıklı olarak katkı sağlaması gerektiğinin altını çizmiştir. Bu mealde savaşa her an hazır olmak ve “Dünyadaki gelişmeleri büyük bir teyakuzla takip etmek sulhsever siyasetimizin dayanacağı esasların başlangıcıdır” sözleri aslında 15 yıllık uygulamanın da en güzel şekilde ifadesidir. Barışçı politikanın olmazsa olmaz vasfı tam bağımsızlığı beraberinde getiren bir çözüm olmasıdır. Nitekim Atatürk; “Biz barış istiyoruz dediğimiz zaman tam istiklal istiyoruz dediğimizi herkesin bilmesi lazımdır” (Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, II, 1997, s. 93) sözüyle bu hassasiyete dikkat çekmiştir. Aksi takdirde mücadele devam edecektir. “Biz istiklalimizi temin eden bir barış istiyoruz. Bunu müemmen görmedikçe yaşayabilmek için muhtaç olduğumuz esbab-ı hayatiyeyi temin etmek üzere istiklal-i tâmmeye kadar başladığımız işe devam edeceğiz. Millettin ciddi kararı budur. Milletimizin bu kararını behemahal tatbik için

her türlü tedâbir zaten ittihaz edilmiş bulunuyor” (Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, III, 1997, s. 83). Bu yaklaşım bağımsızlık getiren bir barışın kabul edilebileceğini çok açık olarak göstermektedir. Aksi halde Türkiye her türlü imkânı kullanarak mücadeleye devam edecektir.

“Sulh yolunda nereden bir hitap geliyorsa Türkiye onu, tehâlükle karşıladı ve yardımlarını esirgemedi” diyen Atatürk’ün bu anlayışının uygulanmasında dikkate aldığı alanlara baktığımızda, “Akdeniz’de sükûn ve istikrarın korunmasını yakından ve alaka ile takip ettiğini”; Şarkî Akdeniz ve Karadeniz suları ile Balkanlara ve Yakın-Şark’a özel önem atfettiğini görürüz (Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, I, 1997, s. 410-422).

1. Güçlü Dış Politika İç Politikaya Dayanmalı ve Uyumlu Olmalıdır

Osmanlı Devleti’nin güçlü zamanlarında kudretli padişahların dış politikalarında kendi emelleri, hırsları ve arzularına dayandıklarını belirten Atatürk, bunun sonucu olarak iç politikalarını da buna göre düzenlemek mecburiyetinde kaldıklarına işaret eder. Bunun sonucu milli varlığın ve gücünün bu süreçte heba olmasıdır. Osmanlı sultanları bu asli noktayı unutmuşlardır. Ona göre tam tersi olmalıdır. “...Hâlbuki siyaset-i hariciye, teşkilat-ı dâhiliyeye ve siyaset-i dâhiliyeye istinad ettirilmek zaruretindedir. Yani teşkilat-ı dâhiliyesinin tahammül edemeyeceği derece-i vüs’atte olmamalıdır. Yoksa hayali harici siyasetler peşinde koşanlar nokta-i istinatlarını kendiliğinden kaybederler” (Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, II, 1997, s. 105). “Teşekkül-ü dâhiliyeye istinat etmeyen harici siyasetler daima mahkûm kılırlar. Bir heyet-i içtimaiyenin teşekkül-ü dâhilîsi ne kadar kuvvetli, metin olursa, siyaset-i hariciyesi de o nisbette kavî ve rasîn olur” (Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, II, 1997, s. 166). Türkiye Cumhuriyeti’nin önceliği içerde güçlü olmak ve dışardaki politikalarda bu güce dayanmak şeklinde tezahür etmiştir. Kendi gücüne dayanarak hedefe ulaşılacağına inanç en zor zamanlarda dahi sarsılmamıştır. Nitekim Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı sırada basına verdiği demeçte “Lozan’da ekonomik meselelerden dolayı kesinti olmuştur. Bu haberi yarın okuyacaksınız. Zerre kadar hayrete düşmeyiniz. Devam ettirme sorumluluğu bize ait olmayan ve olmayacak olan düşmanlığın safhaları ne olursa olsun bizim meşru hukukumuzu her surette temine muvaffak olacağımıza şüphemiz yok. Milletimizin azmi, kuvvetimiz, kabiliyetimiz bunun kefilidir” (Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, III, 1997, s. 83).

Uzun savaş ve işgal yıllarının neticesinde yanmış yıkılmış ülkenin imarı ilk hedeftir. Mudanya Mütarekesi’nin imzalanmasından itibaren başlayan bu çaba 1930’lu yıllara kadar devam etmiştir. Üretimi artırmak, halkı doyurmak ve üretici hale getirmekle sağlanacak güvenli zemin dış politikada güvenli hareket etmeyi mümkün kılacaktır. Bütün bunları yapmak için ise savaştan mümkün olduğunca uzak durulmaya çalışılacaktır. Ancak savaştan uzak durmak

demek milli haklardan vazgeçmek anlamında değildir. Lozan’da verilmek zorunda kalınan tavizlerin giderilmesi ve Misâk-ı Milli’de ortaya konan hedeflerin yakalanması, Cumhuriyet’in Atatürk dönemi dış politikasının ana gündemi olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti’nin iç politikalarda bünyesinin güçlenmesine çalışılırken, dış dünyanın gelişmelerinin müsait şartlar oluşturması sabırla ve yakından takip edilmiştir. Şartlar olgunlaşmadan harekete geçilmemiştir. Gerçekten de 1936’da boğazlar meselesinin hallinden itibaren gündeme getirilecek olan Hatay meselesi için daha 1933 yılından itibaren siyasi, sosyal ve kültürel anlamda hazırlık yapılmaya başlanmıştır (Pehlivanlı, 2020, s. 87-120).

Atatürk dönemi iç ve dış politika uygulamalarını 1923-1930 ve 1930-1938 olarak ikiye ayırarak incelemek daha doğru olacaktır. Öncelikle iç politikada arka arkaya uygulamaya konan siyasi, sosyal ve kültürel reformların uygulanması ve bunların yarattığı muhalefetin ortadan kaldırılmasıyla geçen sürede uluslararası silahsızlanma anlaşmalarına katılım sağlanmış, ekonomi ve ulaşım alanında millileştirme çabalarına ağırlık verilmiştir. İkinci aşamada ise Lozan’da eksik kalan milli hedeflerin gerçekleştirilmesine odaklanılmıştır. Bu dönem takip edilen politikanın özelliklerini maddeler halinde vermeye çalışalım.

2. Dünya Gelişmelerini Yakından Takip Etmeli, Uluslararası Paktlara Katılmalı

Aslında Birinci Dünya Savaşı sonrası imzalanan anlaşmalarla ortaya çıkan manzara çok da güvenli değildi. Mağlup devletler çok ağır şartlara maruz bırakıldıklarına inanıyor ve ilk fırsatta değiştirmeyi planlıyorlardı. 1922 yılında Almanya’nın önerdiği savaşmama teklifi taraftar bulmazken Fransa’nın önerisiyle gündeme gelen 19 Ekim 1925 Locarno Antlaşması Almanya’nın batı sınırlarını güvenceye almayı hedefliyordu. Fransa bununla yetinmeyip Amerika’yı da işin içine dâhil ederek ülkelerin saldırı savaşını lanetlediği, sadece savunma savaşını geçerli saydığı Briand and Kellog Paktı’nı hayata geçirdi. Pakt, Fransız Dışişleri Bakanı Aristide Briand ile ABD Dışişleri Bakanı Frank Kellogg öncülüğünde Paris’te 27 Ağustos 1928’de ABD, Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Japonya, Polonya, Belçika ve Çekoslovakya tarafından imzalandı. Devletlerarası anlaşmazlıkların çok taraflı antlaşmalarla çözülmesini temel ilke kabul eden pakta Türkiye aynı yıl katıldı (Armaoğlu, 1992, s. 336). Türkiye savaş karşıtı böyle bir zemine dâhil olmada tereddüt etmedi²(Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 2000, s. 18). 1932 yılında üyelerinin çoğunun ortak daveti üzerine Milletler Cemiyeti’ne dâhil olan Türkiye 1934 Balkan Paktı ve 1937 Sadabad Paktı’nı ise kendi eseri olarak gerçekleştirmiştir (Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s. 215-218).

2 Bu uygulama “kendi gücüne dayanma, fakat gerektiğinde ittifaklara girme” şeklinde de değerlendirilmiştir.

3. Dış Politika Anlayışı Dünya ve Bölge Gelişmeleriyle Uyumlu Olmalı

Atatürk'ün, Cumhuriyet'i, Misâk-ı Millî'de belirtilen sınırların azamisini dâhil ederek kurduktan sonra uyguladığı dış politika ise tam bir dünya siyaseti mahiyetindedir. O, görüşleri ile dünyayı kucaklamış, dünyanın her tarafındaki olayları dikkatle takip etmiş ve muhtemel gelişmeler için hazırlıklar yapmıştır. Zira; “Gözlerimizi kapayıp tek başımıza yaşadığımızı düşünemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp dünya ile alakasız yaşayamayız. Böyle yapan milletler, hayat felsefesini geniş bir açıdan gören milletlerin egemenliği ve boyunduruğu altına girmeye mahkûmdur” (Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1984, s.123).

“Bugün gerek siyasi gerek ekonomik, gerekse jeopolitik yönden çember içine alınan bir ülkede ne yapılmalıdır?” sorusuna Atatürk'ün cevabı şu şekildedir: “Memleketi ve milleti kurtarmaya çalışanların aynı zamanda mesleklerinde birer namuslu uzman ve birer bilim adamı olmaları şarttır. Ancak bu şekilde her türlü teşebbüsün mantıkî sonuçlara ulaşması mümkün olur” (Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1984, s.113).

“Bu bağlamda, dış politikada, karşılıklı eşitlik ve dostluk ilkelerine bağlı olarak dünyanın her tarafında huzur ve sükûnun yerleşmesi için çalışılması şarttır. Zira bütün dünya milletleri aşağı yukarı akraba olmuşlardır ve olmakla meşguldürler. Bu itibarla insan mensup olduğu milletin varlığını ve saadetini düşündüğü kadar, bütün cihan milletlerinin huzur ve refahını düşünmeli ve kendi milletin saadetine ne kadar kıymet veriyorsa bütün dünya milletlerinin saadetine hadim olmağa elinden geldiği kadar çalışmalıdır” (Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, II, 1997, s. 325-326).

“Dünyanın filan yerinde bir rahatsızlık varsa bana ne dememeliyiz. Böyle bir rahatsızlık varsa tıpkı kendi aramızda olmuş gibi onunla ilgilenmeliyiz. Olay ne kadar uzak olursa olsun bu esastan şaşmamak lazımdır. Zira en uzakta zannettiğimiz bir olayın bize bugün etki etmeyeceğini bilemeyiz. Bunun için insanlığın hepsini bir vücut ve bir milleti de bunun bir organı saymak gerekir. Bir vücudun parmağının ucundaki acıdan diğer bütün organlar etkilenir” (Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, II, 1997, s. 326). “Bütün akıllı adamlar takdir ederler ki bu vâdide çalışmakla hiçbir şey kaybedilmez. Çünkü dünya milletlerinin saadetine çalışmak diğer bir yoldan kendi huzur ve saadetini temine çalışmak demektir. Dünyada ve dünya milletleri arasında sükûn, vuzuh ve iyi geçim olmazsa bir millet kendi için ne yaparsa yapsın huzurdan mahrumdur. Tabii olarak kendimiz için bütün lazım gelen şeyleri düşüneceğiz ve icabını yapacağız. Fakat bundan sonra bütün dünya ile alakadar olacağız” (Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, II, 1997, s. 325-326). Bu anlayışın bir sonucu olarak Türkiye'nin yaklaşan II. Dün-

ya Savaşı'na karşı Balkan ve Ortadoğu sınırlarını paktlar ile güvence altına almasını doğru okumak gerekmektedir. Bu yaklaşım Türkiye'de huzur içinde yaşamak için yakın komşular arasında meseleleri görüşmeler yoluyla, barış içinde halletmeyi esas almaktadır. Muhataplarından da mütakabiliyet ilkesi gereği aynı tavrı beklemiştir. Realist bir politika takip etmiştir.

4. Dış Politika Haddini Bilmeli, Gerçekçi Olmalı

Cumhuriyet dönemi dış politikası, yeni Türkiye'nin bölgesel güç olma vasfını dikkate aldığını ve onun gereklerine göre hareket etmeyi tercih ettiğini bize göstermektedir. Atatürk, Osmanlı Devleti'nin aksine, yeni Türkiye'nin kaynaklarını sadece kendine ve milletine kullanacağını, önceki dönemin şekli fakat uygulama imkânı olmayan makamları veya bağlılıkları için değerlerini harcamayacağını ifade etmektedir. Nitekim meclis gizli oturumlarında hilafetin kaldırılması sürecini anlatırken söz konusu makamı muhafaza etme taraftarlarına hitaben dile getirdiği hususları Nutuk'ta: "Milletimiz asırlarca bu vahi nokta-i nazardan hareket ettirildi. Fakat ne oldu? Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. Yemen çöllerinde kavrulup mahvolan Anadolu evlatlarının miktarını biliyor musunuz? dedim. Suriye'yi Irak'ı muhafaza etmek için, Mısır'da barınabilmek için Afrika'da tutunabilmek için ne kadar insan telef oldu bunu biliyor musunuz? Ve netice ne oldu görüyor musunuz? dedim" sözleriyle anlatmıştır. O'na göre "Yeni Türkiye'nin ve yeni Türkiye halkının artık kendi hayat ve saadetinden başka düşünecek bir şeyi yoktur" (Atatürk, 1989, s. 472). Atatürk bu konuda milleti muhatap alarak "Millete şunu da ihtar ettim ki, kendimizi cihanın hâkimi zannetmek gafleti, artık devam etmemelidir. Hakiki mevkiimizi, dünyanın vaziyetini tanımaktaki gafletle, gafillere uymakla milletimizi sürüklediğimiz felaketler yetişir! Bile bile aynı faciayı devam ettiremeyiz!" (Atatürk, 1989, s. 473) demiştir. Mustafa Kemal Atatürk, yeni dönemin icra gücü olacak hükümetin 1 Aralık 1921 tarihinde Bakanlar Kurulu'nun görev ve yetkisini belirleyen kanun teklifi vesilesiyle mecliste yaptığı konuşmada yeni dönemin bakış açısını eskisiyle karşılaştırarak şöyle izah etmişti: "Büyük hayaller peşinde koşan, yapamayacağımız şeyleri yapar gibi görünen sahtekâr insanlardan değiliz. Efendiler; büyük ve hayali şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın husumetini, garazını kinini, bu memleketin ve bu milletin üzerine celbettik. Biz Panislamizm yapmadık. Belki "yapıyoruz, yapacağız" dedik. Düşmanlar da "yaptırmamak için bir an evvel öldürelim!" dediler. Panturanizm yapmadık! "Yaparız, yapıyoruz dedik, yapacağız dedik" ve yine "öldürelim" dediler. Bütün dava bundan ibarettir. Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız mefhumlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın adedini ve üzerimize olan tazyikâtı tezyid etmekten ise haddi tabiiye, haddi meşrua rücu edelim. Haddimizi bilelim. Binaenaleyh Efendiler, biz hayat ve istiklal isteyen milletiz. Ve yalnız ve ancak bunun için hayatımızı ibzal ederiz" (Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları,

I, 1997, s. 216-217). Sultan II. Abdülhamid döneminin İslam birliği siyasetinin durumunu son derece realist bir bakış açısıyla özetleyen bu yaklaşım aynı zamanda yeni dönemde nelerin yapılmaması gerektiğini ve yapılmayacağını da göstermektedir³ (Eraslan, 2019). Nitekim bunun ilk işareti de self determinasyon prensibine göre düzenlenmiş olan Misâk-ı Millî olmuştur.

Dünyanın neresinde olursa olsun gelişmelerle ilgilenmek esasını yaşayarak uygulayan Atatürk, dünyadaki gelişmeleri takiple muhtemel gelişmelere karşı devletin menfaatlerini korumada önceliği elden bırakmadan bölgede barış birlikleri, paktlar oluşturmuş, böylece bölge, dolayısıyla dünya barışına katkıda bulunmuştur. Bunu yaparken ülke, millet ve tarihi gerçeklerden çıkarılan dersler ışığında hareket ederek ülkeyi bir savaş tehlikesinden korumuştur. Bu bağlamda Musul meselesini Türkiye lehine çözmek adına yapılan girişimlerin Türkiye ile İngiltere'yi karşı karşıya getirebileceğini gördüğünden bu konuda ısrarcı olmadığına dikkat çekmeliyiz. Türkiye'nin 1920'li yıllar şartlarında dönemin en büyük gücü olan İngiltere ile askeri ve ekonomik olarak mücadele edemeyeceği gerçeğinden hareketle barışı tercih etmiştir. 1930'lu yıllar ise ekonomi alanında önemli yatırımlarda İngiltere kredisi kullanılabilmektedir.

5. İkili İlişkilerde Her Türlü Barışçı Unsuru Kullanmalı

Atatürk dış politikayı sadece güvenlikle ilgili ilişkilerle sınırlamamıştır. Türk Milleti'ni muasır medeniyet seviyesinde yaşatmak için katkısı olacak Türkiye coğrafyası dışında, fikir, kültür ve ekonomi hayatıyla ilgili ihtimaller ve imkânlar değerlendirilmelidir. Ancak unutulmamalıdır ki, Atatürk'ün dış politika anlayışında kimsenin toprağında gözü olmamak esastır. "Silah bence kuvvetten elde edilen neticeyi meydana getiren etkenlerin sonucusudur." diyen Atatürk'ün amacı, ilmi, ahlaki ve teknik yönden kuvvetli olmaktır⁴ (Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1984, s. 63, 125).

Başka bir deyişle, millî sınırlar içinde her şeyden önce kendi kuvvetine dayanıp varlığını koruyarak, millet ve memleketin gerçek mutluluğu ve kalkınmasına çalışmak gerekir. Rastgele, bitmeyen emeller peşinde milleti uğraştırmamak, zarara uğratmamak, milli dış politika esaslarıdır. Devleti savaş tehlikesine maruz bırakmadan da sınırlar dışındaki ilgiler devam ettirilebilir.

Uluslararası ilişkilerde dostluklar da düşmanlıklar da ebedi değildir. Önemli olan ülkenin ve milletin çıkarlarıdır. Türkiye 15 Mayıs 1919'dan 11 Ekim 1922'ye kadar üç buçuk yıldan

3 II. Abdülhamid döneminde devlet siyaseti olarak iç ve dış politikanın temelini oluşturan İslam birliği fikri savunma ve dayanışma esaslıydı. Ancak bilhassa I. Dünya Savaşı sırasında Alman ittifakıyla birlikte aksiyon sahalarına alınmak istenmiş ancak beklenen netice alınamamıştı.

4 Atatürk savaş için ise: "Mutlaka şu veya bu sebepler için milleti harbe sürüklemek taraftarı değilim. Harp zorunlu ve hayati olmalıdır. Gerçek kanaatim şudur: Milleti harbe götürünce vicdanımda azap duymamalıyım. Öldüreceğiz diyenlere karşı, ölmeyeceğiz diye harbe girebiliriz. Ama milletin hayatı tehlikeye düşmedikçe harp bir cinayettir." demektedir.

fazla bir süre Anadolu ve Trakya'yı işgal eden Yunanistan ile ilişkilerde bu ilkenin nasıl uygulanacağına örnek oldu. İşgal sürecinde yerli halka her türlü şiddeti kendi başbakanlarını dahi rahatsız edecek derecede yapan Yunanistan ile iyi ilişkileri geliştirildi. Öyle ki, Yunan başbakanı Venizelos tarafından Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterildi (Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s. 241-245; Çakmak, 2008, s. 91-109). Gerçekten de kamuoyunda onulmaz yaralar açan işgal döneminden kısa bir süre sonra yapılan mübadele ve karşılıklı iş birliği anlaşmaları her iki taraf için de önemli adımlardı. Otuzlu yıllarda ise Almanya'nın Versailles kayıtlarını tanımayarak silahlanmaya başlamasına karşı oluşturulan Balkan Antantı bölge politikasının liderinin kimler olduğunu dünya kamuoyuna göstermişti.

6. Dış Politika, Uygulayıcıların Dünya Görüşüyle Uyumlu Olmalı

Atatürk'ün bu girişiminin arkasında Balkan milletlerine dair düşünceleri önemli bir rol oynamıştır. Başarılı bir dış politika için her zaman, zemin ve şartların gerektirmesi yeterli olmamaktadır. Politika yapımcıların ilmen de inandığı esaslar içermesi gerekmektedir. Balkan Antantı'nın arkasında böyle bir zemin vardır.

O, 25 Ekim 1931 tarihinde Balkan Konferansı'na katılan üyelere yaptığı konuşmada: “Balkan milletleri içtimai ve siyasi ne çehre arz ederlerse etsinler, onların Orta-Asya'dan gelmiş aynı kandan, yakın soylardan müşterek cetleri olduğunu unutmamak lazımdır” diyordu. “Karadeniz'in şimal ve cenup yollarıyla binlerce seneler deniz dalgaları gibi birbiri ardınca gelip Balkanlara yerleşmiş olan insan kitleleri, başka başka adlar taşımış olmalarına rağmen hakikatte bir tek beşikten çıkan ve damarlarında aynı kan deveran eden kardeş kavimlerden başka bir şey değillerdi” (Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, II, 1997, s. 305). Bu cümle, Atatürk'ün bölgeye ve orada yaşayanlara nasıl baktığını ortaya koymaktadır. Atatürk, Türklerin Anadolu'ya 1071'den çok önce geldiğini, buranın kadim bir Türk vatani olduğunu iddia ederken zamanının yazılı araştırmalarına dayanıyordu.

Gerçekten de Romanya Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur'un bir öngörü olarak daha 1926'da Romen hükümet yetkililerine karşı dile getirdiği iş birliği anlaşması ancak 30'luk yıllarda imkân dâhiline girecekti. 1930 yılında Atina'da toplanan ilk konferanstan sonra sırasıyla ticaret, sanayi, denizcilik, tarım turizm, hukuk ve sağlık alanlarında karşılıklı yapılan anlaşmalar ile oluşturulan güven ortamı yine Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan 14 Eylül 1933 tarihli Samimi Anlaşma Paketi ile karşılıklı olarak sınırlar garanti edilmiştir. Türkiye ile Romanya arasında 17 Ekim 1933 tarihli Dostluk, Saldırmazlık, Hakem ve Uzlaşma Antlaşmaları barış halesini genişletmiştir. Bu adımdan bir ay sonra Yugoslavya ile 27 Kasım 1933'te Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır. Bütün bunlara karşı Balkanlar-

daki hâkimiyetini kaybetmek istemeyen Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan vasıtasıyla yaptığı muhalefete karşın Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün kararıyla 9 Şubat 1934 tarihli Balkan Antantı imzalanabilmiştir (Eraslan, 1996, s. 64). Atatürk, dış politikadaki en uzun süreli müttefiki konumundaki Sovyetlerin muhalefetine karşın kendi görüşlerinin neticesini almak hususunda kararlık göstermiştir. Atatürk Balkan Paktı'nı: "Dört devlet; kendi güvenleri için ve Balkanların, karışma ve karıştırma konusu olmaktan çıkması için içten bir kanaatle birbirlerine bağlanmışlardır" şeklinde tarif etmiş ve "Balkanlı bağlaşıklarımızla gittikçe artan bir beraberlik ve dayanışma siyasası güdüyoruz" demiştir.

Değişen dengeler ve ortaya çıkan iş birliği imkânlarını doğru değerlendiren Türkiye, Akdeniz'de güçlenen Alman-İtalyan tehlikesini gören İngiltere üzerinden diğer taraf ülkeleri ikna ederek boğazlar üzerindeki hâkimiyetini kurmayı başarmıştır. 20 Temmuz 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile devletin en stratejik boğazlarının kontrolü sağlanmıştır.

Akdeniz'deki İtalyan yayılma faaliyetleri sürerken Türkiye; İran, Irak ve Afganistan'ın da katılımıyla Sadabat Paktı'nı 8 Temmuz 1937'de imzalamıştır. Böylece doğu sınırları güvence altına alınmıştır. Misâk-ı Millî'de Osmanlı Devleti'nden ayrılan bölgelerde oluşturulan devletler için self determinasyon ilkesi kabul edilmişti. Cumhuriyet kurucuları da gerek yakın sınır komşuları gerekse uzak mesafedeki dostları için bu prensipten ödün vermemişlerdi. Unutulmamalıdır ki böyle bir sonuç için İran Şahı Rıza Pehlevi'nin 1934 yılındaki Türkiye ziyareti önemli bir kırılma noktasıdır. Burada Cumhuriyet'in ilk on yılında gerçekleştirilen atılımların Ortadoğu devletleri üzerindeki olumlu etkisi tartışmasızdır. Elbette memleket dâhilinde her alanda sıkıntılar da vardır. Ancak bölgenin en aydınlık şafağı Türkiye'de atmaktadır. Atatürk'ün "Bu misakın etrafında toplanan devletlerin, aynı gayeyi takip eden ve sulh içinde inkişafı samimiyetle isteyen hükümetleri arasında iş birliğinin âtide de hayırlı neticeler vereceğinden emin bulunmaktayız" (Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, I, 1997, s. 442) güvenci aynı anlayışa sahip olmak zemininden kaynaklanmaktadır.

Bu üç adım üzerinden Atatürk'ün gerek Balkanlar ve gerekse Ortadoğu'da bir güvenlik çemberi oluşturmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Bir mânâda Osmanlı döneminin hinterlandı siyasi ve sosyal ilişkilerle kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Zira Anadolu'da başka türlü güvende olunamayacağı artık anlaşılmıştır.

C. Atatürk'ün Dış Politika Anlayışının Uygulanması: Hatay Örneği

Ülkeyi savaşa sokmadan hakların müdafaası için diplomasinin her türü kullanılmalıdır. Zira savaş son çaredir ve son ihtimal değerlendirilmeden girilen bir savaş cinayettir. Bu anlayış Hatay'ın Türkiye'ye katılışı sırasında başarıyla uygulanmıştır.

İngilizlerin Akdeniz hâkimiyeti için Alman ve İtalyanlara mukabil, Türkiye’yi çok değerli bir müttefik olarak görmeye başlaması ve kendi safına çekmeye çalışması, bir yandan boğazların Türk hâkimiyetine girmesine yol açarken, aynı gelişmeden rahatsız olan Fransa’ya karşı daha rahat hareket etme imkânını da beraberinde getirmiştir.

Bu müsait ortam içinde Hatay meselesini gündeme getiren Atatürk, yukarıda belirttiğimiz üzere gelişmeleri yakından takip ediyordu. Fransa’nın Suriye ve Lübnan’a bağımsızlıklarını verme hazırlıkları içerisinde olduğu sıralarda mecliste, “40 asırlık Türk vatani Hatay meselesini artık halletmek gerektiğini” vurguluyordu. Önce içeride bu iş için kullanacağı unsurları düzene sokan Atatürk, İstanbul’daki “İskenderun ve Antakya Yardım Cemiyeti”ni “Hatay Hâkimiyet Cemiyeti” şekline çevirtti. Dört yol’da aktif bir “Hatay Heyeti” ve merkezi kurdurdu. Bu vesilelerle Hatay’ın Fransızlardan alınması için siyasi söz dalaşı başlatıldı. Antakya’da bir Başkonsolosluk açıldı.

Fransa’nın 1936 Eylül’ünde Suriye’ye bağımsızlık vermesi üzerine faaliyetler hızlandı. Fransız-Suriye anlaşmasında İskenderun Sancağı’nın statüsü belli değildi. Adeta bir emri vaki gibi Suriye’ye devredilmesi söz konusu idi. Türkiye bu duruma itirazla Fransa ile görüşmelerde bulundu. Olumlu netice alınamayan görüşmeler sonunda 9 Ekim 1936’da Fransa’ya resmî bir nota verilerek İskenderun Sancağı’na da bağımsızlık vermesi istendi. Atatürk, meclis açılışında (1 Kasım 1936) milleti gece gündüz meşgul eden en büyük meselenin, “hakiki sahibi öz be öz Türk olan İskenderun, Antakya ve havalisinin mukadderatı” olduğunu, “konu üzerinde ciddiyet ve katıyetle durmak mecburiyetinde bulunduğunu” anlatıyordu (Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, I, 1997, s. 392).

Fransa ise Hatay’daki insanların düşüncelerini hiç hesaba katmadan, sadece bölgedeki nüfuzunu düşünerek, Hatay’a bağımsızlık verirse bunun Suriye’yi parçalamak olacağını ifade ederek Türkiye’nin teklifini reddetti. Arada alınıp verilen notalardan sonra Fransa’nın isteği ile mesele Milletler Cemiyeti’ne havale edildi.

Bu tartışmalarla soğuyan ilişkiler Hatay’da halk-polis çatışmaları, Atatürk’ün Ocak 1937’de Konya ve Ulukışla’ya gidip dönüşünde hükümetin toplantısına başkanlık etmesi ile gerginleşti⁵ (Melek, 1966, s. 37).

5 Atatürk’ün İstanbul’dan Eskişehir’e, oradan Konya’ya gidişi doğrudan Hatay üzerine yürümek için yola çıktığı, Ordu Komutanı İzzettin Paşa’ya Konya’da kendisini bekleme emri verdiği, ancak Eskişehir’de İsmet ve Fevzi paşalarla mülakattan sonra, Konya’dan ileri gitmeyi Ankara’ya dönmesi ve hükümet toplantısını yönetmesi Atatürk’ün doğrudan hedefe yürüme niyeti olarak değerlendiriliyor.

1. Basını Kullanmak Suretiyle Resmi Olarak Devleti Muhatap Etmemek

Atatürk'ün, bu şekilde meseleyi sahiplenışı sadece sözde kalmamıştır. O, ülke meselelerini halletmede her şeyden önce milletin emniyetini göz önüne alarak mevcut bütün imkânları sonuna kadar kullanma anlayışı ile basın organlarını da devreye sokmuştur. Nitekim 22-26 Ocak 1937 tarihleri arasında Kurun Gazetesi başyazarı Asım Us' a dikte ettirdiği beş adet makale⁶ (Kocatürk, 1988, s. 597; Derin, 1995, s. 107-108) ile meseleyle uzaktan yakından ilgili taraflara gerekli mesajları vermişti. Türkiye'nin, nereye kadar ısrarlı olacağını çok açık bir biçimde ortaya koymasının, Cenevre'de toplanan Milletler Cemiyeti Konseyi'nin karar vermesini de hızlandırdığını söyleyebiliriz.

Atatürk'ün dış politika tavrını göstermesi açısından bu uygulamayı kısa bir tahlile tabi tutmakta fayda vardır.

a. Milletleri Değil Hükümetleri / Diplomatları Eleştirmek

Atatürk, ilk makede, gelineen noktadan Fransız diplomatları sorumlu tutmuştur. Atatürk Fransız diplomatları, bir yandan Fransa'ı nasıl idare edeceklerini bilmemekle, diğer yandan, Hatay meselesini milli bir dava olarak takip eden Türkiye Cumhuriyeti'nin haklarını müdafaa ve icabında onları almak için göstereceği fiili enerjii takdir etmekten uzak olmakla itham etmektedir (Kurun, nr. 6838, 22 Ocak 1937, s. 1). Bunu yaparken Fransız Milletini rencide etmemeye özel bir dikkat göstermiştir. Bu yaklaşım sadece Fransızlara özel değildir. Anadolu'nun İtilaf devletleri tarafından işgaline, Yunan işgal kuvvetlerinin her bakımdan İngilizler tarafından desteklenmesine karşı İngiliz millete karşı bir düşmanlığının olmadığını savaşın sonunda dile getirmektedir. Gerçekten de o daha 22 Aralık 1922 tarihinde bir İngiliz gazetesine yaptığı değerlendirmede “Ben hükümet tarafından irtikâp edilen hatalardan dolayı o hükümetin ait bulunduğ u millete husumet besleyecek adam değilim” diyordu. Mevcut İngiliz hükümetinin ve Muhafazakâr parti hükümetinin icraatını görmek gerektiğini belirten Atatürk, “Arzumuz gerek İngiltere ile gerek diğer devletlerle münasebat-ı dostaneye girişmektir” demektedir (Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, III, 1997, s. 77).

b. Uluslararası İlişkilerin Etkili Aktörlerini Dikkate Almak

Cumhurbaşkanı, asıl dikkat çekici nokta olarak Fransa'nın milletlerarası platformdaki dostlarına hitap ediyordu. İngiltere ve Rusya'nın Türkiye'nin son derece haklı olduğunu görerek ona göre hareket etmelerini istediğini belirtiyordu (Kurun, nr. 6838, 22 Ocak 1937, s. 1). İkinci

6 Atatürk yabancı ülkeler ile ilişkilerde devleti doğrudan mesul duruma düşürmeden istediği mesajları kendisine yakın gazete başyazarlarının sütunlarında vermek yolunu başka vesileler ile de kullanmıştır.

makalede Atatürk yine Fransa dışişlerini söz konusu ederek, Fransa için Türkiye Cumhuriyeti'nin önemini ön plana çıkartmıştı. Fransız Dışişlerini pozisyonlarının kendi tarihleriyle bağdaşmadığı uyarısı yapmaktaydı. “Hukuk-ı beşer beyannamesini neşreden büyük Fransız inkılapçıların fikir, hürriyet aşkı ve ahlak varisleri midir, yoksa Fransa’dan kovulan papazları, sırf hasis menfaatleri için terakki yolunda yükselen memleketlerde himayeye yeltenen ve onların muzır ve yıkıcı faaliyetini müdafaaya çalışan mutaassıplar mıdır?” Sorusunu yöneltmekle Atatürk, aslında onları günün gereklerini görmeye davet ediyordu. “Hürriyet ve istiklal için çırpınan Hatay Türklerine ücretli Fransız askerlerinin yaptığı zulümleri okurken bu ve bunun gibi sualler hatırıma hücum etti” diyordu⁷ (Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, I, 1997, s. 230).

Ezeli düşmanı Almanya’yı ancak Amerikan ve bütün dünyanın yardımı ile yenebilen Fransa’nın İngiltere ve Rusya’yı darılttığına dikkat çeken Atatürk, Fransız dışişlerini, “Gaflet ve inadiyla, hayalperestlik ve cakacılığı ile Fransız milletin hayati menfaatlerini pay-i mal eden müessese” olarak isimlendiriyordu (Kurun, nr. 6838, 22 Ocak 1937, s. 1). Atatürk, bu durumdaki Fransa’nın, dışişlerinin basiretsizliği yüzünden bugün “kendisine pek mütemayıl bir dostunu daha kaybetmek üzere” olduğunu ihtarla “akılsızlıktan dolayı milletine hıyanet koleksiyonu zenginleşecek diye Kedorseğ (Fransa Dışişleri Bakanlığı) bihakkın sevinebilir” (Kurun, nr. 6839, 23 Ocak 1937, s. 1) demektedir.

Fransa’ya bu şekilde gerekli mesajlar verildikten sonra Atatürk mevcut siyasi ortamda Türkiye’nin artan önemini kullanmak üzere ortak müttefiklere hitap etmeyi lüzumlu addetmiştir.

c. Türkiye’nin Barışçılığını Göstermek; Savaşla Alabileceğini Diplomasiyle, Uzlaşıyla Almak

Türkiye, Hatay meselesini Milletler Cemiyeti gündemine getirirken sadece Fransa’nın değil, hatırlarına riayet ettiği başka devlet ve milletlerin dostluklarına da büyük kıymet verdiğini göstermiştir. “Dost devletler bunu Fransa’ya anlatmalıdır.” Aksi bir davranış, dost ve mütteliklerin Fransa’nın ihmalkâr tavrı ile Türk izzet-i nefsi, Türk şeref ve haysiyetini incitmesini önemsemiyorlar demektir. Böyle bir durumda, Atatürk, “Türkiye Cumhuriyeti’nin kendi şeref ve haysiyetini kendi hak ve menfaatini korumanın yolunu bildiğini hem Fransa’ya hem de dost devletlere” söylemek istiyordu (Kurun, nr. 6840, 24 Ocak 1937, s. 1). Diğer yandan işin bu mecraaya dökülmesi “Türkiye’yi hiç de arzu etmediği bir siyaset sahasına sevk edebilecekti. Bunun tesirleri ise başka taraflara dokunabilirdi”. Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti’ni Osmanlı’nın devamı sanan devletlere, işler bu dereceye gelmeden vazifelerini yapmaları lüzumunu anlatmaktadır.

7 Atatürk’ün Fransız İnkılabı hakkında “İnkılaplar içinde en verimli ve en faydalı ve en haklı olmak açısından ve bütün insanlığa, hâkimiyete sahip olma fikrini vermek itibarıyla fevkalade mühim olanı budur” diyordu.

Türkiye Cumhurbaşkanı, dünya sulhu için çalıştığı iddiasında bulunan devletlere hitap ediyor, onları çığnemek istemediğini vurguluyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin Hatay'ı almaya gücü yeter, ancak gerek bölgesel gelişmeler ve bunların doğurduğu şartlar, gerekse içinde bulunulan iş birliği ortamı, işin savaşa gitmeden halline yetecek seviyededir. Bunu en iyi takip ve tespit eden bir devlet başkanı sıfatıyla Atatürk, “Yüksek Fransız Milleti içinde Fransa'nın mondial-küresel menfaatlerini, hususiyile şarktaki durumunun emniyet faktörlerini takdir edebilecek makul ve durediş insanların bulunabileceğini” (Kurun, nr. 6841, 25 Kasım 1937, s. 1) ümit etmektedir. Mamafih, Cenevre'de Türkiye'nin görüşleri ile büyük devletlerin görüşleri önemli ölçüde yaklaşmaktadır. Ancak müşahhas bir netice almadan meselenin hal olunacağı yolundaki haberlere inanmamaktadır ve bu sebeple hükümetin açıklamasını beklemek yolunu seçmiştir. Bu esnada Hükümetin, meselenin 15 gün içerisinde çözüleceğini, beklenilmesi gereğini ifadesinin de zamanı dolmuştur. Atatürk, görüşmelerde, bir yandan Türkiye'ye çok müsait davranıyormuş gibi gözükp, teferruat gibi gözüken hususlarda hile yapılmasından endişelidir. Bunun için son merhale olarak son derece etkili ve caydırıcı bir tavır takınmıştır: “Fransa ve bütün dünya şu hakikati bilmekte gecikmemelidir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti aldatılır bir varlık değildir. Onu aldatabilirim zehabında bulunanların, işte asıl onların kendileri için telafisi çok güç olacak derecede aldanmış olduklarına ve olacaklarına şüphe edilmemelidir” (Kurun, nr. 6841, 26 Ocak 1937, s.1).

d. Diplomatik Çareler Tükenmeden Savaş Düşünülmemelidir

Türkiye izzet-i nefis meselesi yaptığı Hatay'ı Anavatan'a katma projesinde son derece kararlıydı. Bunu en yetkili ağız olarak devlet başkanı Atatürk, “Türkiye Cumhuriyeti çok haklı olduğu Hatay davasını ortaya atarken bunun bütün avakıbını düşünmemiş olduğunu kim iddia edebilir?” diyerek ifade ediyordu (Kurun, nr. 6841, 26 Ocak 1937, s. 1). Dava milletlerarası boyut kazanmıştı ve Türkiye haklıydı. “Artık dinlenilecek sözün kimin ağzından çıktığına dikkat etmelidir. Türk'ün haklı ve yerinde sözü Türk'ün kendisidir”. Öyleyse “Ona riayet etmemek, onu tanımamak, onu hiçe saymak, buna cesaret göstereceklerin düşünemedikleri akıbetle karşılaşacaklarına asla şüphe etmemelidir” (Kurun, nr. 6841, 26 Ocak 1937, s. 1). Atatürk: “İşte bizim bu dakikada söyleyeceğimiz bundan ibarettir” demekle bir sonraki aşamada çizmelerini giyip cepheye askerin başına gideceğini ima etmektedir.

Atatürk'ün en son ihtimal olarak savaştan da kaçınmayacağını ima etmesinin ardından 27 Ocak'ta Cenevre'deki görüşmelerde bir uzlaşmaya varıldığını görüyoruz. Son bir pürüz olarak görülen lisan meselesi, resmi lisan olarak Türkçe'nin kabulü ile giderilmiş, Arapçanın Konseyin lüzumlu görmesi halinde ikinci resmi lisan olacağı hususunda da anlaşılınca ortalık durulmuştur.

Hatay meselesi bu aşamada Türkiye’ce halledilmiş sayılıyordu. Her şeyden önce, tamamen Suriye’nin kontrol ve insafına bırakılmak istenirken ayrı bir varlık olarak resmîyet kazanıyordu. Asım Us, meseleyi, 300 bin Türk’ün hayat ve haklarını kurtarmanın yanında güney hudutlarımızdan memleketimizin bağrına saplanmak için hazırlanmış suikast silahlarının kırılması olarak değerlendiriyordu (Kurun, nr. 6842, 27 Ocak 1937, s. 1-2).

28 Ocak’ta Atatürk, meseleyi neticelendirmek hususunda gösterdiği “yüksek kıyaset, dündürlük ve vekâr”dan dolayı Başbakan İnönü’nün şahsında Hükümeti tebrik ederken, İnönü de gayet doğru olarak “Hatay davasında hükümetin takip ettiği usul ve hareketin Atatürk’ün ilham ve telkini eseri” (Kurun, nr. 6842, 27 Ocak 1937, s. 1-2) olduğunu belirtiyordu.

Milletler Cemiyeti, İskenderun Sancak’ını içişlerinde bağımsız, dışişlerinde Suriye’ye bağılı, kendi anayasası olan ayrı bir bölge haline getiren özel statüyü kabul etti (27 Ocak 1937). İskenderun Sancağı bu anlaşma ile Atatürk’ün verdiği “Hatay” adını alırken, Milletler Cemiyeti tarafların da görüşlerini alarak bir Anayasa kabul etti. Anayasa’nın 29 Mayıs 1937’de yürürlüğe girmesiyle Türkiye ile Fransa, Hatay’ın bütünlüğünü garanti ettiler. Bu gelişme üzerine artan güven ve Hatay’da halkın bağımsızlık gösterileri, Fransız memurlarınca engellenmek istenince çatışmalar yaşandı. Fransızlar yerli halktan azınlıkları Türkiye aleyhine tahrik edince bu defa Türk kamuoyu galeyana geldi. Hatay’da anayasa gereği yapılan seçim işlerinde olaylar çıktı. Milletler Cemiyeti devreye girdi. Fransız sömürge memurlarının Hatay’da huzursuzluk çıkarmaları üzerine Türkiye önceliği ele aldı. Atatürk bu kararlılığını, basın yayın organları vasıtasıyla duyurmayı ihmal etmedi. Vefatından tam bir yıl önceye rastlayan 10 Kasım 1937’de Cumhuriyet Gazetesi’ne verdiği bir mülakatta, “Hatay’ı şahsî meselesi olarak gördüğünü” belirtti. Bu yoldaki kararlılığını, Fransız elçisine de bildiren Atatürk, o günlerde böyle bir ihtilafın silahlı mücadele ile hallolmasına ihtimal vermediğini, ancak, savaş ihtimalini de göz önüne alarak kararını verdiğini anlatır. Eğer savaş ihtimali çok az da olsa ortaya çıkarsa, Cumhurbaşkanlığı ve meclis üyeliğinden ayrılacağını ve “bir fert olarak kendisine iltihak edecek birkaç arkadaşla beraber Hatay’a gireceğini oradakilerle el ele verip mücadeleye devam edeceğini belirtiyordu” (Özkaya, 2012, s. 563).

Atatürk, o günlerde Ruşen Eşref’e söylediği gibi, toprak büyütme meraklısı değildir, barış bozma alışkanlığı da yoktur. Ancak anlaşmalara dayanan hakları almadan edemezdi. Çok sevdiği, kendisine inanan milletine verdiği sözü yerine getirecekti. Nitekim ilişkiler bu safhaya gelince, Atatürk, bir takım askeri birliklerin güneye kaydırılmasını emretti. Hastalığının ilerlemiş olmasına aldırmadan 10 Mayıs 1938’de Mersin’de saatler süren askeri geçit resmini

izledi⁸ (Atay, 1969, s. 488). Türkiye'nin kararlılığını görünce Fransa geri adım atarak Hatay'a bir Türk vali tayin etti.

Ezeli rakibi Almanya'nın 1938 Mart'ında Avusturya'yı ilhakı, İtalyanların Akdeniz havzasındaki yayılmacı faaliyetleri yani Berlin-Roma mihverinin güçlenmesi Fransa ve İngiltere gibi müttefiklerin doğu Akdeniz'de güvenebilecekleri bir desteğe ihtiyaçları olduğunu göstermiştir. Bundan sonra Fransa genelde Türkiye lehine tavır göstermeye başladı. 3 Temmuz 1938'de Türkiye ile Fransa, Hatay'ın toprak bütünlüğü ve siyasi statüsünün korunması için 2500'er kişilik kuvvetler gönderilmesinde anlaştılar. 4 Temmuz'da Türk kuvvetleri göreve başladılar. 13 Ağustos 1938'de yapılan seçimlerde Türkler 40 üyeliğin 22'sini kazandılar. 2 Eylül 1938'deki ilk toplantısında meclis Hatay Cumhuriyetini ilan etti. Cumhuriyet işlerinde serbest, dışişlerinde Fransa'ya bağlı olacaktı.

Atatürk, Hatay Meclisi'nin Ocak 1939'da Türk Medeni Kanunu ile Ceza Kanunu'nu kabulü ile 30 Haziran 1939'da Meclisin Türkiye'ye katılma kararını göremedi. Ancak O, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü derinden ilgilendiren Hatay meselesini sağlığının kötüleşmesine rağmen yakından takip etmiş, milletlerarası politik gelişmelerin de yardımı ile Türk Milleti lehine meseleyi halletmiştir.

Görülüyor ki; Atatürk düşüncesi ve pratiğinde, barışçı imkânlar sonuna kadar zorlandık-tan, o yolla elde edilebileceklerin azamisi alındıktan sonra silaha sarılma gündeme gelmek-tedir. Ancak gözden kaçırılmaması gereken husus, milletlerarası münasebetlerde devlet ve milletin haklarına taalluk eden meselelerde varılabilecek son noktanın, daha işin başında göze alınmış olduğunu muhataplara hissettirmenin gerekliliğidir. Bu saldırganlık değildir, savaş çı-ğırtkanlığı değildir. Dünyanın yeraltı zenginlikleri ve stratejik konumu bakımından en hassas coğrafyasında onuruna ve menfaatlerine sahip olarak yaşamının yoludur.

e. Millî Meselelerde Kararlılık Göstermek ve Milletle Birlikte Hareket Etmek

Atatürk'ün Hatay meselesinde ortaya çıkan uygulamalarının mahiyetinde dikkat çeken bir yön yukarıda işaret edildiği gibi basını kamuoyunun sesi olarak değerlendirmek idi. Buna

8 Atatürk'ün bu kadar ısrarla meseleyi ele alışı yakınındakileri savaş çıkacak endişesine düşürmüştür. Ancak o, savaşı mecbur kalmadıkça düşünmeyen bir komutandı. Nitekim sivil arkadaşlarından biri "Paşam ne diye kendinizi bu kadar üzüyorsunuz. Yarın bir tümen asker yollasanız Hatay'ı alırsınız. Almanlar Renani'ye girdiler de sanki Fransızlar ne yaptılar, Renani için harekete geçmeyenler, Suriye'nin bir sancağı için mi Türkiye ile harbe kalkışacaklar" demesi üzerine, "Evet, yarın sabah bir tümen asker yollasam Hatay'ı alabilirim. Renani için harekete geçmeyen Fransızlar, bir Suriye sancağı için bizimle harbe girmezler, Bunu da bilirim. Fakat ya bu sefer şeref ve namus meselesi yaparlarsa? Milletler belli olur mu? Ben bir sancak için Türkiye'yi harp tehlikesine sokamam" der. Buradaki korkaklık değildir. Bu diplomasi imkânları varken savaşın düşünülmediğinin, millete karşı olan sevginin bir ifadesi olsa gerektir.

ilaveten kamuoyunun bir bütün halinde yanında olduğunu çeşitli vesilelerle muhataplarına göstermeye özel bir dikkat gösterdiğine de işaret etmeliyiz.

Manevi kızı Sabiha Gökçen'in bizzat Atatürk'ün emri ile yaptığı bir teşebbüs O'nun bu meselede kamuoyu baskısını muhataplarına bütün yönleriyle hissettirdiğini göstermektedir. Çankaya köşkünde yanına çağırttığı Sabiha Gökçen'e: "Bu Fransızlar gerçekten bazen neyi niçin yaptıklarını bilemeyecek kadar kör oluyorlar!" diyerek Hatay'daki gösterilerin giderek çatışmaya dönüşmesi ihtimalinin olduğuna dikkat çekmiştir. "Ben Hataylılara söz verdim. Bu topraklar bizimdir. Orada bizim bayrağımız mutlaka dalgalanacaktır..." diyerek kararlılığını gösteren Atatürk, Sabiha Gökçen'e "Yemekten sonra üniformanı, askerî üniformanı giy. Tabancanı beline tak ve buraya gel. Bu akşam çok önemli bir görev daha vereceğim sana. Tarihi ve ilginç bir görev. **Fransız dostlarımız kimin ne dereceye kadar neyi göze alabildiklerini öğrenmelidirler**" talimatını vermiştir (Gökçen, 1996, s. 254).

Politika yapımcıların haklılıklarına inanmalarının ilk şart olduğunu daha önce ifade etmiştik. Nitekim yapacağı görevi anlatırken Atatürk: "Hatay konusunda senin görüşün nedir?", diye sorma ihtiyacı hissetmiştir. Sabiha Gökçen soruyu: "Eskiden Girit için söylenen bir marş vardı. Annemden dinlemiştim bunu. Girit bizim canımız, feda olsun kanımız. Aynı şeyi ben Hatay için düşünüyorum Paşam! Hatay bizim canımız, feda olsun kanımız" şeklinde cevaplamıştır. Bu cevaptan çok hoşlanan Atatürk: "Bu akşam görevini tahminimden daha iyi bir şekilde başaracağına bir kere daha iman ettim... Hatay bizim canımız, feda olsun kanımız ha! Bunu Fransız dostlarımızın kulaklarını dört defa açarak dinlemelerini istiyorum" diyordu.

Sabiha Gökçen yemekten sonra bir araya geldiklerinde Atatürk'ün önündeki bir kâğıtta kendi adıyla beraber kız kardeşi Makbule Atadan ve Kazım İnanç Paşa'nın eşi Semiha İnanç hanımefendilerin adlarını gördüğünü aktarmaktadır. Atatürk: "Şimdi seninle birlikte Karpiç'e gideceğiz" dedi. Orada sana söyleyeceklerimi harfî harfine yerine getireceksin" diyerek planını uzun uzun en ufak ayrıntılarına varıncaya kadar anlatmış ve tekrar ettirmiştir (Gökçen, 1996, s. 255). Sabiha Gökçen dönemin diploması tarihinde önemli bir yeri olan Karpiç'in o akşamki konuklarını şöyle tarif ediyordu. "Yüksek rütbeli subaylar, bakanlar, milletvekilleri ve eşleri göze çarpıyordu. Bizim masamızda benden başka Şükrü Kaya, Kılıç Ali, Recep Zühtü Beyler, Kazım İnanç Paşa ve eşi Semiha Hanım ile Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Hanımefendi vardı. Hemen yanımızdaki masada da o zamanlar Diyarbakır milletvekili olan eski generallerden Kazım Sevükteğin ile birkaç arkadaşı oturuyorlardı. Girişin hemen önündeki büyücek masayı ise zamanın Fransız Büyükelçisi M. Ponceau ile elçilik erkânı işgal ediyordu".

Burada Kazım Sevüktegin bir konuşma yaparak Fransa ile Türkiye'nin Hatay meselesinde inatlaşma yerine oturup konuşarak meseleyi halletmeleri gerektiğini, Türkiye'nin barıştan yana olduğunu ve Fransızların Türkiye'nin sabrını, soğukkanlı davranışlarını takdir ederek görüşmeye yanaşacaklarına inandığını belirtmiştir.

Fransızların büyük beğeni gösterip alkışladıkları bu konuşma üzerine Atatürk'ün planı uygulamaya konulduğu anlaşılmaktadır. Sabiha Gökçen hemen salonun ortasına gelip Atatürk'ün öğrettiği şu konuşmayı yapmıştır: “Sayın Generalim, sözlerinizi can kulağı ile dinledim. Savaşın içinden çıkmış, barış özlemi içinde yaşamayı arzu eden bir ulusun bireyine yakışır şekilde konuştunuz. Nezaketiniz gerçekten de takdire layıktır. Ancak Fransız dostlarımızın bu çok nazik konuşmanızı değerlendirebileceklerini sanmıyorum” diyerek, “Biz gençler sizin kadar sabırlı olamayız ve olmayı da istemiyoruz. Bu sabrın sonunda selametin geleceği inancını da taşımıyoruz. Fransa bir oyun içine girmiştir. Bu oyunun sonunda bizim olan toprakları Suriye'ye vermeyi planlamıştır” suçlaması yapmıştır. Son olarak “ben bütün Türk gençliği adına diyorum ki, ‘Hayır! Beklemeyeceğiz. İşi uzatmayacağız. Fransa'nın oyununa gelerek Hatay topraklarını başkalarına bırakmayacağız.’ Biz gençler gerekirse bu işi silahlarımızla da halledebiliriz. Hatay bizim canımız, feda olsun kanımız” ve sözlerini tamamlar tamamlamaz hemen silahını çekerek havaya üç el ateş etmiştir (Gökçen, 1996, s. 256). Aynı mizansenin Makbule ve Semiha İnanc hanımlar da tekrarlamışlardı. Emniyet kuvvetlerinin hemen gözaltına alarak karakola götürdükleri hanımların gerekçesi son derecede anlamlı ve aynı idi “ulusal hislerimiz galeyana geldiği için” (Gökçen, 1996, s. 258-259). Atatürk'ün en yakınlarına yaptırdığı bu çıkış onun bu meselede sabrının sonuna gelindiğinin doğrudan Fransız büyükelçisine gösterilmesinden başka bir şey değildir. Bunun yanında kamuoyunun bu hususta patlama noktasına geldiği mesajı da verilmiştir.

f. Gerektiğinde Tehditte Bulunulmalı

Atatürk Fransız Büyükelçisine: “Bu mesele dostluğumuzu koruyacak ve kuvvetlendirecek şekilde halledilmelidir. Ümit ederim ki Cenevre’de Fransız murahhasları (ne istiyorsunuz, sizin böyle bir hakkınız olduğunu biz tanımıyoruz) gibi sözler söylemezler. Zira bu, iyi neticeler veremez ve işin bu takdirinde ne olacağını da bilemem” (Şimşir, 2006, s. 241-242) sözleriyle dostluğun devam etmesi için Fransız hükümetinin dikkatli hareket etmesinin gerekli olduğu yolunda uyarmıştır.

Atatürk'ün ele aldığı meselenin bütün taraflarını düşündüğünün ve ikmal ettiğinin bir kanıtı da meselenin Suriye boyutunu değerlendirmesidir. Nitekim O, 21-22 Aralık 1937’de görüştüğü Suriye Başvekili Cemil Mardam’a da Hatay’ın kendisi ve Türk milleti için ne ifade

ettiğini en kuvvetli ifadelerle aktarmıştır. Hatay’ın harp meydanında olmasa da diplomasi meydanında savaşarak alındığını söylememiz mümkündür.

Atatürk’ün Suriye Başvekili ile yaptığı konuşmadaki ifadeleri onun milli mücadele sırasındaki tercih ve kararlarının gerekçelerini de bir ölçüde izah edecek değer taşımaktadır. Suriye Başvekiline “Ben söylüyorum ki, İslam âlemi ve Suriye milleti ve devleti tamamıyla ve katiyen müstakil olmalıdır.” Hâlbuki Fransa’nın Suriye’yi kısıvrak elinde tutmak istediğine dikkat çeken Atatürk, Fransa’nın çekilmesiyle Suriye ve Türkiye’nin iki kardeş olarak kolaylıkla anlaşacaklarını, Hatay’ın bu dostluk içinde çok büyük bir mesele olmayacağını vurgulamıştır. Bununla birlikte Hatay onun için bir “namus meselesidir, zira milletine söz vermiştir” (Şimşir, 2006, s. 248-250). Atatürk’ün Hatay konusunu şahsi meselesi olarak algılamasının ardında savaş yıllarında İngiliz Fransız ittifakını bozmak amacıyla Ankara İtilafnamesiyle Suriye’de bırakmasının yattığı bilinen bir gerçektir. Buradan hareketle fiilen bir irredentist uygulama olmasına karşın bu özellik dolayısıyla Türkiye’nin politikasının irredentizm olarak değerlendirilmeyeceği yorumları da yapılmıştır (Oran, 2002, s. 252).

Sonuç

Osmanlı Devleti’nin millete dayanmak yerine uluslararası denge hesaplarına dayanarak devletin varlığını sürdürmek çabası 19. asır Türk tarihine damgasını vurmuştu. Bilhassa Tanzimat ve Islahat Fermanları döneminde sadrazamların, taraftar oldukları devletin adıyla anılır hale gelmeleri devletten ve millettten ümit kestiklerinin bir göstergesi olmuştur. Birinci Dünya Savaşının bitirilmesinden sonra girişilen barış arayışlarında Damat Ferid Paşa’nın Paris Barış Konferansı’na sunduğu raporun da güvencesi “Batılı devletlerin hukuk ve adalet anlayışları olmuştur”. Son Osmanlı Mebusan Meclisi üyeleriyle yaptığı konuşmada Padişah VI. Mehmed Vahdeddin de aynı hususu dile getiriyordu. Rauf Orbay, kendisinin Mehmed Vehbi ve Abdülaziz Mecdi Efendi’lerin ifade ettikleri “Anadolu pulattır, güçlüdür, siz destek verirseniz düşmanı kıyılarından içeri sokmayız, söker atarız” inancına Padişah’ın katılmadığını nakletmektedir (Orbay, 1993, s. 34-35). Zira Osmanlı yönetiminde galip devletlere karşı konulamaz anlayışı yaygınlaşmıştı. Mütareke döneminde ise “her kerameti Meclis’ten bekleyen” Mustafa Kemal Paşa, mücadeleyi milletle beraber yürütmüştür. Osmanlı Devleti’nin parçalanmasıyla ortaya çıkan 20’den fazla siyasi yapının 20. asrın ortalarına kadar manda ve himaye altında yaşamak zorunda kalmalarına karşın Türkiye Cumhuriyeti bu süreçte paktlar ile bölgesine yön verebilen güç haline gelmiştir.

Türk milletinin mukadderatına el koyduktan sonra daima milleti en müreffeh ve muasır seviyeye çıkarma davasının faydasına çalışan Atatürk, barış içinde gelişmeye, çağdaşlaşmaya inanan bir liderdir. Savaşı milletin isteklerinin gerçekleşmesi için kullanılabilecek son çare

olarak görmüştür. Daima değişkenlik arz eden uluslararası gelişmelere karşı milletin menfa-
atini korumak üzere daima hazır olmayı esas kabul etmiştir. Hazır olmanın ötesinde siyasi
gelişmelerin sağlayacağı imkânları kullanma arayışını hiç bırakmamıştır. Bu sayede Lozan
Barış Antlaşmasını imzalamak adına verilen tavizlerin biri haricinde hepsini ülkesine geri
kazandırmayı başarmıştır. Bilhassa Hatay meselesinde sağlığını hiçe sayarak hedefine yürü-
müştür. Atatürk'ün Hatay konusunda bu kadar ısrarcı olmasında Türkiye'nin 1920'li yıllara
oranla artan ekonomik ve siyasi gücünden çok, uluslararası ortamın müsait oluşunun etkisi
olduğu söylenebilir. Sınıra asker yığmakla birlikte doğrudan güç kullanmayan, diplomatik
görüşmelerle sonuç almayı başaran Türkiye'nin "kitaba uygun" hareket ettiği anlaşılmaktadır
(Fırat ve Kürkçüoğlu, 2002, s. 292).

Burada son olarak Atatürk'ün dış politikayı bizzat kendisinin yönettiğine ve kontrol ettiği-
ne dikkat çekmeliyiz. Uygulamada elbette hükümetler ve bakanlar ve dışişleri teşkilatı vardı.
Ancak ana esaslar Atatürk tarafından belirlenmekteydi. Bu vasıfla daha Lozan görüşmeleri
sırasında hükümet ile Konferansa gönderilen heyet arasındaki sorunların çözümünde hakem
görevi yapmıştır. Lozan sonrasında da dış gelişmeleri daima takip ederek gereken yerde ağır-
lığını koymakta tereddüt etmeyerek netice almıştır. Sovyet Rusya ve Bulgaristan'ın muhale-
fetine karşın Balkan Antantı'nın sonuçlandırılması için İnönü hükümetini yönlendirmiştir. Ka-
riyerine asker olarak başlamakla birlikte ordudan ayrıldıktan sonra millete dayanarak izlediği
politikalarla daima ulusal ve uluslararası meşruiyet sınırları içinde kalmıştır. Millet hayatı için
çok kısa bir sürede, 15 yılda Türkiye'yi bölgesel güç haline getirmeyi başarmıştır. Balkanlar,
Doğu Akdeniz ve Kafkaslarda ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel temelli ittifaklar kurarak
bölge ve dünya barışına katkı sağlamıştır.

Kaynakça / References

- Armaoğlu, F. (1992). *20.Yüzyıl siyasi tarihi I (1914-1980)*. Ankara, Türkiye: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Atatürk, K. (1989). *Nutuk, 1919-1927*. Ankara, Türkiye: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Atatürk'ün millî dış politikası (Cumhuriyet dönemine ait 100 belge) 1923-1938*. (1981). C. II. Ankara, Türkiye: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Atatürk'ün söylev ve demeçleri I*. (1997). Ankara, Türkiye: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Atatürk'ün söylev ve demeçleri II*. (1997). Ankara, Türkiye: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Atatürk'ün söylev ve demeçleri III*. (1997). Ankara, Türkiye: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Atay, F. R. (1969). *Çankaya*. İstanbul, Türkiye: Doğan Kardeş Matbaası.
- Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*. (2003). Ankara, Türkiye: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Neşriyatı.
- Beyatlı, Y. K. (1985). *Eğilimler, İstiklal Harbi yazıları*. İstanbul, Türkiye: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çakmak, Z. (2008). Venizelos'un Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü'ne aday göstermesi. *Erdem* (S.52). Ankara, Türkiye, 91-109.

- Derin, H. (1995). *Çankaya özel kalemini anımsarken* (yay. haz.: Cemil Koçak). İstanbul, Türkiye: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Eraslan, C. (1996). Türk basınında Balkan Paketi değerlendirmeleri. *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri*. İstanbul, Türkiye, s. 63-69.
- Eraslan, C. (2005). Mudanya Mütarekesi. *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 30. İstanbul, Türkiye: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 356-358.
- Eraslan, C. (2019). *II. Abdülhamid ve İslam birliği* (3.Baskı). İstanbul, Türkiye: Ötügen Neşriyat.
- Eyyüpoğlu, İ. (2002). *Mudanya Mütarekesi*. Ankara, Türkiye: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Fırat, M., & Kürkcüoğlu, Ö. (2002). Sancak (Hatay) sorunu, *Türk dış politikası-Kurtuluş Savaşından bugüne, olgular, belgeler, yorumlar I* içinde (ed.: Baskın Oran). İstanbul, Türkiye: İletişim Yayınları.
- Genelkurmay Başkanlığı, Atatürkçülük III, Atatürkçü düşünce sistemi. (1984). İstanbul, Türkiye: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Gökçen, S. (1996). *Atatürk'le bir ömür* (yay.haz.: Oktay Verel). İstanbul, Türkiye: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Gönlübol, M., & Kürkcüoğlu, Ö. (2002). Atatürk dönemi dış politikasına genel bir bakış, *Atatürk dönemi Türk dış politikası* içinde (yay. haz.: Berna Türkdoğan). Ankara, Türkiye: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Kocatürk, U. (1988). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi kronolojisi 1918-1938*. Ankara, Türkiye: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Köstüklü, N. (1990). *Millî Mücadelede Denizli, Isparta ve Burdur sancakları*. Ankara, Türkiye: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Melek, A. (1966). *Hatay nasıl kurtuldu*. Ankara, Türkiye: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Oran, B. (2002). Türk dış politikasının temel ilkeleri, *Türk dış politikası-Kurtuluş Savaşından bugüne, olgular, belgeler, yorumlar I* içinde. (ed.: Baskın Oran). İstanbul, Türkiye: İletişim Yayınları.
- Orbay, R. (1993). *Cehennem değirmeni-siyasi hatıralarım I-II*. (yay. haz.: Sümer Kılıç). İstanbul, Türkiye: Emre Yayınevi.
- Ökçün, A. G. (1981). *Türkiye İktisat Kongresi İzmir 1923*. Ankara, Türkiye: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Özkaya, Y. (2012). Cumhuriyet'in ilanından hayattan ayrılışına kadar Mustafa Kemal Atatürk, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatı* içinde. Ankara, Türkiye: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Pehlivanlı, H. (2020). Hatay meselesinin ortaya çıkışı ve çözümü, *95. yılında Türkiye Cumhuriyeti'nde siyasi, sosyal ve ekonomik hayat 1918-1938* içinde. Ankara, Türkiye: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Saruhan, Z. (2019). *1921 Maarif Kongresi*. İstanbul, Türkiye: Tarihçi Kitabevi Yayınları.
- Şimşir, B. N. (2006). *Atatürk Dönemi –incelemeler*. Ankara, Türkiye: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Tanör, B. (2016). *Türkiye'de kongre iktidarları (1918-1920)* (4. Baskı). İstanbul, Türkiye: Yapı Kredi Yayınları.
- Türkgeldi, A. F. (1984). *Görüp işittiklerim*. Ankara, Türkiye: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi, (DH. ŞFR)*.
- Us, A. (22 Ocak 1937). Fransa dostlarına hitap ediyoruz. *Kurun*, nr. 6838, 1.
- Us, A. (23 Ocak 1937). Pariste Kedorseg. *Kurun*, nr. 6839, 1.
- Us, A. (24 Ocak 1937). Türkiye Cumhuriyeti şeref ve haysiyetini hak ve menfaatini korumanın yolunu bilir. *Kurun*, nr. 6840, 1.
- Us, A. (25 Kasım 1937). Günü biten intizar. *Kurun*, nr. 6841, 1.
- Us, A. (26 Ocak 1937). Davamızı kazandık. *Kurun*, nr. 6841, 1-2.
- Us, A. (27 Ocak 1937). Türkiye aldatılmaz. *Kurun*, nr. 6842, 1.